

Історія

УДК 94(477.74=162.1):272“1906/1913”

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20424707>

**Місто в місті: інституційна інфраструктура та стратегії збереження
польської національної ідентичності в Одесі (1906–1913 рр.)**

Пилявський Олександр Валерійович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня кафедри археології, етнології
та всесвітньої історії, Одеський національний університет імені

І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна,

<https://orcid.org/0009-0009-3249-6091>

Прийнято: 16.05.2026 | Опубліковано: 28.05.2026

Анотація: *Статтю присвячено комплексній реконструкції інституційної інфраструктури польської громади Одеси в 1906-1913 рр. як цілісного механізму збереження національної ідентичності в умовах багатонаціонального імперського міста. У центрі дослідження - феномен “міста в місті”, тобто самодостатньої мережі культурних, благодійних, освітніх, економічних і релігійних інституцій, які супроводжували людину на різних етапах життєвого циклу та перетворювали повсякденну взаємодопомогу на форму національного самозахисту.*

Методологічною основою роботи є поєднання структурно-функціонального аналізу, елементів дискурс-аналізу, історико-генетичного та компаративного підходів. Такий підхід дозволяє розглянути польські організації не як ізольовані установи, а як взаємопов'язану систему, що діяла в конкретному політичному контексті після революції 1905-1907 рр.

Джерельну основу становлять “Календарі Дому Польського” в Одесі, статистичні матеріали, періодика та спеціальні дослідження з історії польської меншини, католицьких громад і національних товариств Півдня України.

У статті детально проаналізовано механізми соціальної опіки, “паралельної освіти”, культурного дозвілля, економічної солідарності та релігійної інтеграції. Розкрито, як благодійні притулки, бібліотека “Дому Польського”, товариство “Ognisko”, каси взаємодопомоги, професійні списки лікарів і адвокатів, а також Католицька церква створювали простір, у якому польська мова, пам'ять і культура зберігали публічну присутність попри тиск русифікації. Доведено, що ці інституції не лише задовольняли практичні потреби громади, а й формували сталу модель щоденної лояльності до національної спільноти.

Наукова новизна полягає у розгляді польської інфраструктури Одеси як єдиного механізму збереження ідентичності, а не сукупності окремих товариств чи благодійних практик. Це має принципове значення для розуміння того, як національна меншина в умовах імперського міста могла використовувати побутові, освітні, економічні й релігійні інструменти для протидії асиміляції. Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняння цієї моделі з інституційною самоорганізацією інших етнічних спільнот Одеси.

Ключові слова: *польська громада, Одеса, національна ідентичність, Католицька церква, благодійні товариства, громадські організації, Дім Польський, Ognisko, політика пам'яті, поляки.*

City within a city: institutional infrastructure and strategies for preserving Polish national identity in Odesa (1906–1913)

Oleksandr Pyliavskyi,

PhD student, Department of Archaeology, Ethnology, and World History, Odesa I.

I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0009-3249-6091>

Abstract: *The article provides a comprehensive reconstruction of the institutional infrastructure of the Polish community in Odesa in 1906-1913 as an integrated mechanism for preserving national identity in a multiethnic imperial city. The research focuses on the phenomenon of a “city within a city”, understood as a self-sufficient network of cultural, charitable, educational, economic, and religious institutions that accompanied a person through different stages of the life cycle and transformed everyday mutual assistance into a form of national self-defense.*

The methodological basis of the work is a combination of structural-functional analysis, elements of discourse analysis, historical-genetic interpretation, and a comparative approach. This approach makes it possible to examine Polish organizations not as isolated institutions, but as an interconnected system that functioned in the specific political context created by the Revolution of 1905-1907. The source base consists of the Dom Polski calendars published in Odesa, statistical materials, periodicals, and scholarly works on the Polish minority, Roman Catholic communities, and national associations in southern Ukraine.

The article analyzes in detail the mechanisms of social welfare, “parallel education”, cultural leisure, economic solidarity, and religious integration. It reveals how charitable shelters, the library of Dom Polski, the Ognisko association, mutual-aid funds, professional lists of doctors and lawyers, and the Catholic Church

created a space in which the Polish language, memory, and culture retained a public presence despite the pressure of Russification. It is proven that these institutions not only satisfied the practical needs of the community but also formed a stable model of everyday loyalty to the national group.

The scientific novelty consists of interpreting the Polish infrastructure of Odesa as a single mechanism for preserving identity rather than as a collection of separate associations or charitable practices. This is important for understanding how a national minority in an imperial city could use everyday, educational, economic, and religious instruments to resist assimilation. Further research should compare this model with the institutional self-organization of other ethnic communities in Odesa.

Keywords: *Polish community, Odesa, national identity, Catholic Church, charitable societies, public associations, Dom Polski, Ognisko, politics of memory, Poles.*

Постановка проблеми. На початку ХХ століття Одеса була домом для польської громади, яка налічувала від 17 до 30 тисяч осіб (близько 4,5% населення міста) [1, с. 84-85]. Попри відносно невелику чисельність, поляки спромоглися організувати своє життя у формі “міста в місті” - самодостатньої мережі інституцій, що давала людині змогу реалізовувати освітні, професійні, релігійні, благодійні й культурні потреби в межах власного національного простору. Основою цієї самодостатності була специфічна соціальна структура громади: за даними перепису 1897 р., 14,75% одеських поляків належали до спадкової шляхти, а рівень грамотності сягав 62,9% [1, с. 84-85]. Проблема дослідження полягає у з’ясуванні того, як мережа публічних і напівпублічних інституцій перетворювала повсякденне життя польської спільноти на механізм збереження національної ідентичності в іноетнічному імперському середовищі.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що польське життя в Одесі 1906-1913 рр. аналізується як цілісний інституційний простір, а не як набір розрізнених організацій. На відміну від праць, що зосереджуються переважно на демографії, релігійному житті або історії окремих товариств, ця стаття деконструє внутрішній механізм щоденної самоорганізації громади. Таким чином, дослідження показує, як “місто в місті” перетворювало побутові, освітні, економічні та релігійні практики на інструмент протидії асиміляції та русифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження національної ідентичності поляків на Півдні України на межі XIX-XX століть та роль суспільних інституцій у цьому процесі перебуває у фокусі уваги як українських, так і зарубіжних дослідників. Демографічну та соціальну структуру польської діаспори Одеси ґрунтовно проаналізував Т. Цесельський, який підкреслив елітарність громади, високий рівень освіти та значну присутність поляків серед представників вільних професій [1]. Ширший урбаністичний контекст Одеси як простору соціальної й національної самоорганізації розкрито у праці Г. Гаусмана, де місто постає периферійним, але динамічним майданчиком модерних громадських мереж [2].

Для розуміння правового та організаційного поля, у якому діяли польські спілки, важливими є розвідки Л. Білоусової про національні товариства Одеси. Авторка показала, що етнічні та етноконфесійні об’єднання міста виконували благодійні, культурно-освітні, професійні, спортивні та політичні функції, а їхня активність була відповіддю на політичний тиск і потребу захисту самоідентичності [3, с. 46-63]. Д. Горун окреслив основні етапи формування польської присутності в Одесі [4], а О. Болдирев наголосив на ролі шляхетського елементу в соціальному профілі громади [5].

Духовний та культурний вимір польської спільноти, де Римо-католицька церква виступала ключовим інтегратором, висвітлено в роботах І. Лісевича та

В. Ганзуленка. І. Лісевич розглянув боротьбу за національну школу, поширення польської книги та забезпечення свободи совісті як інструменти протидії асиміляції [6]. В. Ганзуленко, аналізуючи римо-католицькі громади Півдня України, простежив соціальний аспект церковного життя й механізми внутрішньої опіки [7, с. 279-287]. Теоретичний вимір взаємозв'язку католицизму та польської модерної ідентичності поглиблює праця Б. Портера-Сюча [8].

Імперський контекст досліджуваної проблеми важливо враховувати через праці Т. Вікса та Б. Портера. Т. Вікс розглянув русифікацію і національну політику пізньої Російської імперії на західних окраїнах, що дозволяє точніше зрозуміти політичні межі польської самоорганізації [9]. Б. Портер показав, як у польському політичному мисленні другої половини XIX ст. формувалися модерні уявлення про націю, організацію та дисципліну [10]. Для цієї статті ці підходи важливі насамперед як пояснення того, чому повсякденні інституції могли набувати національно-захисного змісту.

Окрему групу становлять праці, присвячені саме одеським польським організаціям, пресі й культурному життю. Т. Цесельський дослідив польську пресу та видавничий рух в Одесі 1906-1908 рр. [11], Й. Капера - діяльність польських товариств у 1906-1914 рр. [12], А. Кіяс - польську присутність в Одесі до 1917 р. [13], а З. Кмецік - полонійну пресу Одеси в 1906-1919 рр. [14]. Разом ці дослідження створюють міцну історіографічну основу, однак здебільшого аналізують окремі інституції, періоди або комунікаційні канали.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив досліджень, присвячених окремим аспектам польського життя - будь то демографія, релігія чи історія конкретних товариств - у науковій літературі досі бракує праць, що розглядають ці елементи як цілісну, самодостатню інфраструктуру. Більшість авторів концентруються на

зовнішніх факторах імперської політики або на окремих інституціях як ізольованих об'єктах.

Саме тому основою цього дослідження є деконструкція польського життя в Одесі як феномену “міста в місті” через призму концепції життєвого циклу. Недослідженою залишається внутрішня логіка цієї інфраструктури - те, як мережа організацій (від сирітських притулків до банківських кас та сегрегованих списків фахівців) створювала тотальний супровід індивіда від народження до смерті. На відміну від попередніх розвідок, автор прагне показати не просто “наявність організацій”, а механізм того, як ця розгалужена система перетворювала щоденні побутові та економічні потреби на дієвий інструмент збереження національної ідентичності та протидії русифікації в іноетнічному середовищі Одеси 1906-1913 років.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний структурно-функціональний та дискурс-аналіз інституційної інфраструктури польської громади Одеси в період 1906-1913 рр. як цілісного феномену “міста в місті”, що забезпечував збереження та трансляцію національної ідентичності крізь призму повного життєвого циклу особистості. На відміну від існуючих розвідок, що фокусуються на статистичних показниках або окремих аспектах церковного життя, дана робота ставить за мету деконструювати внутрішні механізми взаємодії цих інституцій як єдиної системи національного самозахисту в іноетнічному імперському середовищі.

Завдання даного дослідження:

Проаналізувати соціально-демографічний та інтелектуальний фундамент польської громади Одеси, щоб встановити кореляцію між високим відсотком еліти (шляхти) та успішною побудовою автономної національної інфраструктури.

Реконструювати систему соціальної опіки та оздоровлення, організовану Римо-католицькою церквою та Благодійним товариством,

продемонструвавши, як громада перебирала на себе функції держави у супроводі індивіда на етапі дитинства (через притулки “Дім Марії”, ремісничі майстерні та літні колонії).

Дослідити механізми “паралельної освіти” та культурної консолідації молоді, зосередивши увагу на діяльності бібліотеки “Дому Польського” та товариства “Ognisko”. Виявити, як через залучення до актуальних інтелектуальних трендів Варшави та Кракова відбувалася синхронізація національної свідомості одеських поляків із загальнопольським контекстом.

Виявити та систематизувати практичні інструменти реалізації ідеології “органічної праці” у дорослому житті члена громади. На основі аналізу “Календарів Дому Польського” деконструвати функцію сегрегованих списків фахівців та діяльності товариства “Oszczędność” як засобів стимулювання внутрішньогрупової економічної солідарності.

Оцінити роль Католицької церкви як універсального інтегратора, що забезпечував духовну та мовну єдність представників усіх соціальних станів громади, виступаючи єдиним легальним публічним простором польської мови в умовах офіційної русифікації.

Сформулювати висновки щодо ефективності моделі “міста в місті” у протидії процесам асиміляції та визначити перспективи подальшого порівняльного аналізу польського досвіду самоорганізації з діяльністю українських інституцій (зокрема “Просвіти”) у зазначений період.

Методологічну основу статті складає комплексний підхід, що ґрунтується на принципах соціальної історії, інтелектуальної історії, структурно-функціонального аналізу та дискурс-аналізу. Така комбінація методів дозволяє розглядати польську громаду Одеси не лише як демографічну групу або сукупність окремих товариств, а як цілісний соціокультурний організм, що виробив власні механізми адаптації, самоорганізації та збереження ідентичності в умовах імперського міста.

Підхід соціальної історії дає змогу реконструювати повсякденне функціонування польської спільноти через практики опіки, освіти, праці, дозвілля та релігійного життя. Саме тому ключовим аналітичним інструментом у статті виступає концепція життєвого циклу. Вона дозволяє простежити, як інституції супроводжували людину від дитинства до завершення земного шляху: від сирітських притулків, ремісничих майстерень і бібліотек до професійних мереж, кас взаємодопомоги, церковних практик та поховального простору. Такий підхід розкриває не випадковий набір організацій, а логіку повного соціального супроводу члена громади.

Принципи інтелектуальної історії важливі для аналізу ідейної основи цієї інфраструктури. Вони дозволяють розглядати діяльність “Дому Польського”, “Ognisko”, товариства “Oszczędność” та благодійних структур як практичне втілення позитивістської ідеології “органічної праці”. У цьому контексті щоденні форми взаємодопомоги, економічної солідарності й культурного виховання постають не як нейтральні побутові практики, а як інструменти національного самозахисту, спрямовані на протидію асиміляції та русифікації.

Дискурс-аналіз слугує ключовим інструментом для роботи з “Календарями Дому Польського” та іншими матеріалами, у яких громада репрезентувала себе саму. Зокрема, він передбачає аналіз способів опису власного простору, логіки укладання списків “своїх” фахівців, структури календарних рубрик, згадок про історичну пам'ять, релігійні практики та економічну солідарність. Це дозволяє виявити, як друковані довідники й календарі не лише фіксували життя громади, а й дисциплінували його, спрямовуючи поляків до власних інституцій, професійних мереж і символічних центрів.

Доповнюють цей підхід історико-генетичний метод, що дає змогу простежити формування легальних польських організацій після політичної

лібералізації 1905-1907 рр., а також історико-порівняльний метод. Останній використовується для зіставлення польської моделі самоорганізації з досвідом інших етнічних спільнот Одеси та для окреслення того, наскільки феномен “міста в місті” був специфічною польською стратегією або ширшою моделлю адаптації національних меншин у багатонаціональному імперському середовищі.

Виклад основного матеріалу.

Створення легальних польських організацій і товариств стало можливим завдяки змінам у політичному житті імперії, що були викликані революцією 1905-1907 років. Вихід Маніфесту 17 жовтня 1905 року та “Тимчасових правил про товариства” 1906 року відкрили вікно можливостей для національних меншин. Відносно швидка поява таких польських організацій як “Дім Польський” та “Ognisko” дозволяє припустити, що польська спільнота спиралася на вже існуючі зв’язки, які в нових умовах дозволили отримати легітимну організаційну форму.

Візуальним втіленням цього феномену є план міста, доданий до Календаря Дому Польського в Одесі на 1912 рік. Це, по суті, мапа польського “міста” в Одесі. Укладачі зобразили загальну топографію міста, спроектувавши на неї власний національний простір. Серед офіційних імперських установ вони свідомо виділили вузли своєї мережі: костели на Катерининській (№ 14) та Балківській (№ 40), притулки Благодійного товариства (№ 9, 41). Таким чином, карта фіксує не просто вулиці, а маршрути польського простору в місті [15].

Говорячи про життя людини, його можна умовно розділити на декілька етапів: дитинство, юність, доросле життя та старість. Розглянемо кожний із цих етапів окремо в конкретний історичний період (1906-1913 рр.), у місті Одесі, для етнічних поляків та осіб польського походження, щоб наочно продемонструвати умови життя та взаємодії в кожний з етапів.

Розпочнемо з дитинства. Життя нового члена громади починалося не просто в Одесі, а в зоні відповідальності польських благодійних установ. В умовах, коли державна система опіки була слабкою, громада взяла на себе цю функцію.

Центром цієї системи було “Одеське Римо-Католицьке Благодійне Товариство” (Odeskie Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności), штаб-квартира якого розташовувалася на вул. Грецькій. Згідно зі звітом товариства за 1908 рік, опублікованому у Календарі Дому Польського на 1909 [16, с. 93-94], система підтримки дитинства працювала комплексно, поєднуючи порятунок сиріт у притулках та боротьбу за здоров’я дітей.

Найбільшим осередком цієї системи був комплекс на вулиці Балківській, 134. Ключовим елементом була їдальня (Jadłodajnia), яка працювала у промислових масштабах: лише за 1907 рік тут видали 76 195 обідів. При їдальні діяли два інтернати. У жіночому відділенні (“Дім Марії”) проживало 40 дівчат, якими опікувалася Марія Джевецька. Вихованок тут не лише утримували, а й навчали ремеслу - шиттю, пранню та прасуванню, даючи їм можливість у майбутньому заробляти на життя самостійно.

Чоловіче відділення (інтернат для хлопчиків-сиріт) також мало чітку професійну орієнтацію. При притулку діяла ремісничка майстерня (Warsztat rzemieślniczy) на вул. Левашовській, 10, де під керівництвом майстра Назаровича хлопців навчали слюсарній справі.

Враховуючи клімат Одеси та поширення туберкульозу, другим напрямком була боротьба за здоров’я. Громада фінансувала літні оздоровчі колонії (санаторії). Для хворих та ослаблених дітей (“золотушних”) винаймали дачі на Хаджибейському лимані (на віллі Сахарова) та Середньому Фонтані (власна вілла товариства). Статистика свідчить, що за літній сезон тут оздоровлювали понад сотню дітей (101 дитина у 1907 році, 163 - у 1908).

Величезну роль у цьому процесі відігравав “Комітет дам” (Komitet Damski), до складу якого входили представниці відомих родин: М. Джевецька, К. Березовська, В. Пьотровська. Вони організовували збір коштів, ялинкові свята та роздачу одягу, перетворюючи благодійність на престижну справу для жіночої еліти [16, с. 93]. Щоб зрозуміти масштаби допомоги, як приклад, можна навести дані про бюджет товариства у 1910 році, який склав велику, на той час, суму - 30 639 рублів, з яких значну частину становили пожертви (наприклад, 12 600 руб. від ксьондза І. Фальковського) [15, с. 147-148].

На етапі дорослішання перед родиною поставало завдання зберегти національну ідентичність дитини у російськомовному середовищі гімназій та університетів. Для цього існувала мережа паралельної освіти та самоосвіти.

Центром виховання молоді була бібліотека товариства “Dom Polski” (“Дім Польський”), що розташовувався на вулиці Скобелева, 50. Її фонд налічував понад 4000 томів в 1908 році, з яких 800 складали наукові праці [16, с. 98]. Фонд бібліотеки динамічно зростав і уже у 1912 році досяг 5175 томів [15, с. 182]. Згідно зі звітами, бібліотека активно закуповувала твори авторів “Молодої Польщі”, зокрема С. Пшибишевського, В. Реймонта, С. Жеромського, Я. Каспровича [18, с. 104]. Це формувало модерний світогляд у читачів та синхронізувало свідомість одеського студента з актуальними інтелектуальними трендами Варшави та Кракова.

Якщо говорити про фізичне виховання молоді, то у 1890-х роках в Одесі діяло легендарне товариство “Odeski Sokół” (“Одеський Сокіл”), яке поєднувало спорт із патріотичним вихованням, але було ліквідоване поліцією у 1894-1895 рр. через “неблагодійність” [1, с. 85-86]. Однак у 1909 році його традиції відродилися під легальною вивіскою: у складі товариства “Ognisko” діяла Гімнастична секція (sekcja gimnastyczna), на утримання якої виділялися значні кошти (151 руб. на рік) [16, с. 99]. Так молодь могла займатись фізично, не порушуючи формальних заборон.

Інструментом виховання був і сам Календар Дому Польського. У 1909 році рубрика “Національні Річниці” нагадувала про повстання 1863 року [16, с. 7]. У кризовому 1910 році ці дати зникли, поступившись місцем “Порадам для капіталістів”. Проте вже у 1911-1912 роках історія повернулася у вигляді рубрики “Історичний календарик” із згадками про Костюшка та Конституцію 3 Травня [17, с. 11]. Так формувалася історична пам’ять наступного покоління.

Вступаючи у доросле життя, поляк опинявся всередині потужної економічної мережі. Громада сповідувала позитивістську ідеологію “органічної праці” - збагачення нації через успішний бізнес. Економічним центром громади було Споживче товариство “Oszczędność” (“Ощадність”), яке розміщувалося на вул. Ланжеронівській, 28 (в приміщенні “Ognisko”). У його статуті прямо декларувалася відмова від “пустої політикоманії” (szczyrej politykomanji) на користь реальної економічної співпраці [16, с. 101]. При товаристві діяла “Позичкова каса” (Kasa Pożyczkowa), яка за три роки (1906-1909) збільшила капітал із 120 до 4000 рублів, що дозволяло фінансувати малий бізнес [16, с. 100].

Одеські поляки домінували у так званих “вільних професіях” (складаючи 15-19% лікарів та адвокатів міста) [1, с. 85]. У Календарі Дому Польського публікувалися окремі, сегреговані списки фахівців.

Польський бізнес почувався захищеним завдяки плеяді присяжних повірених. Серед них - Конрад Березовський (вул. Катерининська, 1), Тит Куліковський (вул. Єлизаветинська, 13), Анатоль Васьковський (вул. Гулева, 5) та Станіслав Стецький (вул. Канатна, 19) [16, с. 105]. Це були люди, які вирішували майнові суперечки та захищали інтереси громади в судах.

Здоров’я громади було в руках польських лікарів. Список Lekarze Polacy налічував десятки імен, серед яких - доктор Чеслав Хенцінський (міський прозектор, Соборна площа, 2), хірург Казимир Гурський (вул. Коблевська, 26), педіатр Віктор Якубський (Херсонська, 17) [16, с. 104].

Однією з найвідоміших аптек міста була “Аптека А. Гаєвського та А. Поповського” на розі Дерибасівської та Садової (ця будівля, відома як “Будинок Руссова”, і сама аптека існують донині). Це був не просто магазин ліків, а наукова установа з власною лабораторією [16, с. 106].

Великий капітал громади акумулювався у “Бессарабсько-Таврійському Земельному Банку” (вул. Херсонська, 23), правління якого знаходилося в Одесі. Банк оперував гігантським капіталом у 7,5 млн рублів, кредитуючи землевласників трьох губерній [16].

Фабрика сталевих ролетів Шаманського і Янгородського (вул. Стігліца, 24) отримала срібну медаль на виставці 1910 року [19, с. 193].

Фабрика Я. Вальчевського (Матроський узвіз, 3) випускала продукт “Kasza Zdrowie”, використовуючи патріотичний маркетинг (“польська гречка”) [17, с. 187].

Фундаментальним принципом функціонування цієї розгалуженої мережі була національна економічна солідарність. Ідеологія “органічної праці” передбачала, що підтримка польського бізнесу клієнтами-поляками та надання переваги при працевлаштуванні співвітчизникам є формою національного самозахисту. Сам Календар Дому Польського був інструментом цієї стратегії, слугуючи довідником “своїх” фахівців та підприємств.

Таким чином, оглянувши економічне життя спільноти, можна дійти висновку, що його основу складали успішні професіонали та промисловці. Проте, одночасно існував і робітничий клас, котрий також був інтегрований у цю систему. Практичним кроком у розширенні соціального захисту саме цієї верстви, стало створення “Товариства взаємної допомоги слуг імені св. Зити” (Stowarzyszenie wzajemnej pomocy służących imienia św. Zyty). Офіційний статут організації було затверджено градоначальником 1 березня 1911 року завдяки старанням ксьондза Владислава Потоцького та Вінцентія Шеміота [15,

с. 186]. Метою товариства, згідно з розділом 1 статуту, було “покращення побуту служниць” [15, с. 187].

Уже в перший рік діяльності товариство розгорнуло інфраструктуру допомоги у приміщенні на вул. Єлисаветинській, 21 (в будинку В. Шеміота). Тут функціонували притулок для жінок, які тимчасово залишилися без роботи або втратили працездатність, а також бюро праці [15, с. 187]. До лав товариства приймали виключно жінок, які працювали прислугою не менше року і сплачували вступний внесок у розмірі 25 копійок, що перетворювало організацію на дієвий інструмент самопомочі [15, с. 187].

Однак життя поляка в Одесі в окреслений період не обмежувалося лише сферою праці та соціального виживання. Важливою складовою була розгалужена інфраструктура дозвілля, яка дозволяла членам громади задовольняти культурні та інтелектуальні потреби у власному національному середовищі. Ця сфера була чітко структурованою та залежала від соціального статусу й статків, завдяки чому могла відповідати найрізноманітнішим запитам.

“Ognisko” - це товариство, що було розташоване на вулиці Грецькій (в будинку Строганова, біля мосту), та було місцем збору “вершків” суспільства. Засноване у 1906 році, воно налічувало понад 400 членів. Тут панувала атмосфера аристократичного салону, в якому проводилися закриті бали, концерти та наукові лекції (наприклад, про авіацію чи бактеріологію), що підкреслювало модерний характер еліти [16, с. 98-99; 1, с. 86].

Більш відкритим був “Дім Польський” на вул. Скобелєва, 50. Тут діяла секція “Lira” (музично-драматичне товариство), яка ставила п’єси польських класиків та організовувала хорові виступи. Це був простір для середнього класу та молоді, де культура ставала інструментом національної консолідації [16, с. 99].

Важливо зазначити, що польська громада не була ізольованою. Польські клуби часто ставали прихистком для українських організацій, які зазнавали утисків. У залах “Дому Польського” та “Ognisko” регулярно відбувалися заходи української “Просвіти” та клубу “Українська Хата”. На сцені польського театру ставилися українські п’єси: “Наталка Полтавка”, “Назар Стодоля”, “Ой, не ходи, Грицю” [1, с. 87]. Можна припустити, що співпраця була і політичною: на відкритті “Дому Польського” у 1906 році голова “Просвіти” Іван Луценко виступав із промовою про братерство народів. Це свідчить про те, що в умовах імперії дві громади знаходили спільну мову через культуру.

Завершальний етап життя також проходив під опікою національних інституцій. У ті часи не існувало державної пенсійної системи, тому громада розробила власні механізми підтримки. Звіти Благодійного товариства свідчать про розгалужену систему допомоги та опіки над старшими.

Існувала категорія “сором’язливих бідних” (*zubożała szlachta*) - збіднілих дворян, яким допомагали делікатно, зберігаючи їхню гідність. Окремою статтею був “Патронат над убогими ремісниками” (*Patronat nad ubogimi rzemieślnikami*) - фактично, пенсійна каса для старих майстрів, які вже не могли працювати [16, с. 93]. Досить поширеним було заповідання майна на користь громади, що дозволяло утримувати ці інституції.

Фіналом життєвого шляху було поховання на Старому Християнському цвинтарі (Перше Християнське кладовище). Тут існувала окрема католицька ділянка, яка була справжнім пантеоном польської Одеси. Тут спочивали представники родів Потоцьких, Собанських, а також професор Леон Федорович та граф Людгард Грохольський, чий некрологи надруковані в Календарі Дому Польського [16, с. 102-103]. На жаль, його доля склалася трагічно: у 1930-х роках цвинтар був знищений більшовиками, а на кістках побудовано парк та зоопарк.

Описуючи життєвий цикл поляка в Одесі, слід згадати єдину інституцію, що супроводжувала його від народження і до смерті - це Католицька церква.

У Російській імперії приналежність до католицизму слугувала головним маркером національної ідентичності, фактично ставлячи знак рівності між поняттями “поляк” і “католик”. Костел був тим унікальним публічним простором, де навіть у часи русифікації легально звучала польська мова.

Політична лібералізація, що стала наслідком революції 1905-1907 років, уможливила розширення мережі культових споруд польської громади. Традиційним центром релігійного життя залишався найстарший Кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії, де відбувалися головні урочистості. Водночас демографічне і економічне зростання громади потребувало нових локацій. У 1906 році було завершено будівництво Собору Святого Климента на вулиці Балківській. А уже в 1913 році було побудовано Костел Святого Петра Апостола на вулиці Гаванній.

Меса у цих храмах виконувала важливу соціальну функцію єднання, коли на спільній молитві зустрічалися представники всіх станів і поколінь та відчували себе єдиною спільнотою.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, аналіз інфраструктури польської громади Одеси 1906-1913 років демонструє високу ефективність самоорганізації, що супроводжувала свого члена на кожному етапі життя: у дитинстві - рятувала від хвороб у своїх санаторіях на лиманах. У юності - виховувала через книги бібліотеки “Дому Польського”. У зрілості - надавала роботу, кредит у банку “Oszczędność” та захист через мережу власних адвокатів. У старості - забезпечувала опіку та гідне завершення шляху.

Створені інституції виконували не лише соціально-економічні функції, але й стали основним механізмом збереження національної ідентичності в умовах мультикультурної Одеси. Вони формували самодостатній національний простір, де польська мова та культура були не просто

елементами приватного життя, а й активно використовувалися в публічній сфері. Від бібліотеки до театральної сцени та дитячого притулку - кожна інституція працювала над протидією процесам асиміляції та русифікації. Щоденна праця у вигляді кредитування ремісників, захисту служниць, виховання сиріт - створювала базу для збереження культури та забезпечувала лояльність усіх верств населення до національної ідеї, перетворюючи абстрактний патріотизм на дієву солідарність.

Хоча фізичні пам'ятки цієї епохи (цвинтарі, костели, пам'ятники) були значною мірою знищені в радянський час, такі документи як "Календар Дому Польського" дозволяють нам сьогодні реконструювати цей втрачений світ польської Одеси початку XX століття.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаються у проведенні розширеного компаративного аналізу стратегій самоорганізації польських громад Одеси з іншими великими міськими центрами України, що дозволить чіткіше окреслити регіональну специфіку та виявити універсальні риси феномену "міста в місті". Важливим вектором майбутніх досліджень має стати зіставлення моделі польської інституційної автономії з інфраструктурою інших впливових етнічних спільнот Одеси - зокрема грецької, єврейської та німецької. Таке порівняння дасть змогу верифікувати, чи була обрана польською елітою стратегія унікальним національним інструментом, сформованим під впливом специфічної соціальної структури та ідеології "органічної праці", чи вона являла собою загальну модель адаптації національних меншин до умов багатонаціонального мегаполіса під імперським тиском.

Список використаних джерел

1. Ciesielski, T. Polacy i Ukraińcy w Odessie na przełomie XIX i XX w.: liczebność, struktura i kontakty obu diaspor. Історичний архів. Наукові студії. 2010. Вип. 5. С. 83-89.
2. Hausmann, G. Universität und städtische Gesellschaft in Odessa, 1865-1917: soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998. 699 S.
3. Білоусова, Л. Г. Національні товариства в Одесі в XIX - на початку XX ст. Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 46-63.
4. Горун, Д. О. Польська громада Одеси у XIX - поч. XX ст.: коротка характеристика етапів розвитку. Записки історичного факультету ОНУ. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 72-85.
5. Болдирев, О. Шляхетська Полонія над Чорним морем. Південний Захід. Одесіка. Одеса, 2006. С. 137-170.
6. Лісевич, І. Т. Духовно спрагли: духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 240 с.
7. Ганзуленко, В. П. Римо-католицькі громади Півдня України (кінець XIX - початок XX ст.): соціальний аспект. Південний архів. Історичні науки. 2008. Вип. 28/29. С. 279-287.
8. Porter-Szücs, B. Faith and Fatherland: Catholicism, Modernity, and Poland. Oxford: Oxford University Press, 2011. 484 p.
9. Weeks, T. R. Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1996. 297 p.
10. Porter, B. When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland. New York: Oxford University Press, 2000. 307 p.

11. Ciesielski, T. Polska prasa i ruch wydawniczy w Odessie w latach 1906-1908. Поляки на півдні України - Polacy na południowej Ukrainie / red. T. Ciesielski, V. Kusznir. Odessa; Opole; Olsztyn, 2006. С. 127-129.
12. Kapera, J. Działalność stowarzyszeń polskich w Odessie w latach 1906-1914 (Streszczenie referatu). Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział I Nauk Historyczno-Społecznych. Ser. A. 1977/1978. Nr 15. S. 49-52.
13. Kijas, A. Polacy w Odessie do 1917 roku. Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem / red. J. Kiwerska, B. Koszel. Poznań, 2002. S. 68-79.
14. Kmiecik, Z. Prasa polonijna w Odessie w latach 1906-1919. Przegląd Humanistyczny. 1973. Z. 3. S. 141-144.
15. Dom Polski. Kalendarz Popularny na rok przestępny 1912. Odesa, 1912.
16. Kalendarz Domu Polskiego w Odesie na rok zwyczajny 1909. Odesa, 1909.
17. Dom Polski. Kalendarz Popularny na rok zwyczajny 1911. Odesa, 1911.
18. Kalendarz Domu Polskiego w Odesie na rok zwyczajny 1910. Odesa, 1910.
19. Dom Polski. Kalendarz Popularny na rok zwyczajny 1913. Odesa, 1913.